PRILOZI

Mr Behija Zlatar

PODACI O STANOVNIŠTVU SARAJEVA U POPISU BOSANSKOG SANDŽAKA IZ 1604. GODINE

O prošlosti Sarajeva u našoj istoriografiji ima znatan broja radova. Najznačajniji među njima su radovi H. Šabanovića, N. Filipovića, V. Skarića, H. Kreševljakovića i A. Bejtića. Navedeni radovi pisani su u dobroj mjeri na osnovu turske arhivske građe. Za istoriju Sarajeva posebno su značajni turski popisni defteri. Dok su defteri iz XV i prve polovine XVI stoljeća više korišteni, dotle su popisni defteri iz druge polovine XVI stoljeća ostali do sada manje poznati. U dosadašnjoj istoriografskoj literaturi nisu korišteni ni podaci iz popisa bosanskog sandžaka iz 1604. godine, pa mislim da bi bilo dobro saopštiti neke podatke iz navedenog deftera, koji mogu biti korisni za izučavanje urbanog razvitka Sarajeva a posebno za izučavanje strukture njegovog stanovništva.

* *
*

Zahvaljujući povoljnom geografskom položaju, Sarajevo se dolaskom Osmanlija u drugoj polovini XV stoljeća počelo brzo razvijati. Osnove Sarajeva postavio je Isa-beg Ishaković podizanjem svojih za-

dužbina 1462. godine.[1] Poslije pada Bosne, Sarajevo je postalo i administrativni centar novoosnovanog bosanskog sandžaka. Ovaj grad je bio i polazno mjesto osmanlijske vojske u osvajanjima prema zapadu. To je uticalo i na dolazak trgovaca i zanatlija te je Sarajevo postalo i važan trgovački i zanatlijski centar. Svoj najveći razvitak u doba turske vladavine grad je dostigao u XVI stoljeću.

Sarajevo je u početku bilo pretežno grad naseljen hrišćanskim stanovništvom. Na osnovu popisa iz 1485. godine vidi se da je u Sarajevu bilo 42 muslimanske kuće, 103 hrišćanske i 8 kuća dubrovačkih građana.[2] Sljedeći popis bosanskog sandžaka iz 1489. godine pokazuje da je došlo do priliva muslimanskog stanovništva sa strane, kao i do ubrzanog procesa islamizacije. Te godine Sarajevo je imalo 82 muslimanske kuće i 89 hrišćanskih.[3] U periodu od 1489. do 1516 (kada je sačinjen novi popis bosanskog sandžaka) Sarajevo se razvilo u veliki grad orijentalno muslimanskog tipa. Tada je u Sarajevu bilo 15 mahala sa 873 muslimanske kuće, 346 neoženjenih i 35 udovica, dok je hrišćanskih kuća bilo 75 i 15 udovica. Od toga je bilo 66 kuća dubrovačkih trgovaca. I 1520. godine Sarajevo je imalo 15 mahala.[4] Tu je bilo 1027 kuća, 366 neoženjenih i 56 udovica[5] Broj stanovnika Sarajeva sljedećih nekoliko godina nije se povećao, premda je broj mahala više nego udvostručen. (35), tako da je 1528—30. godine Sarajevo imalo 1062 kuće, 553 neoženjena i 16 udovica.[6]

Dalji razvitak grada pospješio je i Gazi Husrev-beg podizanjem svojih mnogobrojnih zadužbina. Defter iz 1540. pokazuje da je Sarajevo dostiglo veliki ekonomski i kulturni napredak. Te godine upisano je 40 muslimanskih mahala sa 1368 muslimanskih kuća, 1045 neoženjenih i jedna hrišćanska mahala u kojoj je bilo 18 kuća muslimana, 13 baština i 6 udovica.[7] To znači da je za 55 godina od 1485. do 1540. proces islamizacije uveliko zahvatio ovaj grad. Od 103 hrišćanske kuće upisane 1485. godine, u defteru iz 1540. godine upisano je u jedinoj hrišćanskoj mahali 14 kuća hrišćana, 13 baština i 6 udovica. Doduše, u ovom defteru nisu upisani dubrovački građani i domaće katoličko stanovništvo koji su bili koncentrisani u posebnom kvartu (Latinluk).

Slijedeći sačuvani defter bosanskog sandžaka (oko 1570) pokazuje da je proces islamizacije gotovo završen. Upisan je znatan broj konvertita, posebno oslobođenih robova: Sulejman, sin Abdulaha, oslobođeni rob Kemal-bega, Hasan, sin Abdulaha, oslobođeni rob hadži Sinana, Ajas, sin Abdulaha, oslobođeni rob Husrev-bega, Mehmed, sin Abdulaha, oslobođeni rob Kasim-bega, Jusuf, sin Abdulaha i Nesuh, sin Abdulaha,

---

[1] H. Šabanović, *Dvije najstarije vakufname u Bosni*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju naših naroda u doba turske vladavine, II/1951, Sarajevo 1952, 17—18.

[2] Istanbul, Başbakanlik Arşivi (BBA), Tapu defter (TD) No 18. Fotokopije u Orijentalnom institutu u Sarajevu (OIS) pod brojem 61 fo. 9; N. Filipović, *Neki novi podaci iz istorije Sarajeva pod Turcima*, Pregled 7—8, Sarajevo 1953, 70.

[3] BBA, TD No 24, OIS br. 62 fo. 17—18; N. Filipović n.d., 70.

[4] BBA, TD No 56, OIS br. 63 fo. 12; N. Filipović n.d., 71.

[5] N. Filipović, n.d., 72.

[6] BBA, TD No 157, OIS br. 65 fo. 94—127; N. Filipović, n.d., 72.

[7] BBA, TD No 211 OIS br. 75 fo 187—209.

oslobođeni robovi Gazi Husrev-bega i mnogi drugi te Mustafa, sin Luke, Jusuf, sin Luke, Jusuf, sin Vukdraga. Prema ovom defteru, Sarajevo je imalo 63 muslimanske mahale i dvije hrišćanske. Muslimanskih kuća bilo je 3453, neoženjenih 2080. Vjerski službenici su plaćali poseban porez i oni su bili izdvojeni kao posebna kategorija. Ovdje je upisana 61 kuća imama i 65 kuća mujezina, što bi otprilike odgovaralo broju mahala i džamija u gradu. U ovom defteru je upisano još nekoliko kategorija gradskog stanovništva koje je plaćalo poseban porez. To su: jedan slijepac, dva muhassila (sakupljač poreza) i dva giriftara (nesposoban za rad). Dalje, u defteru je upisano 88 hrišćana »u samom Sarajevu« i mahala Varoš sa 11 kuća muslimana, dva neoženjena, 12 kuća hrišćana, četiri udovice i jednom praznom baštinom.[8] U ovom defteru prvi put se nalazi spomen muafijetu u Sarajevu. Tu stoji da su stanovnici Sarajeva koji su »neprekidno u službi vladara« oslobođeni od nameta avârizi divâniye.[9] Muafijet je potpuno ili djelomično oslobađanje rajinskog stanovništva (hrišćanskog i muslimanskog) od državnih i feudalnih obaveza. Inače, u cijelom bosanskom sandžaku u doba turske vladavine muafijet je uticao na razvitak gradova u demografskom i privrednom smislu.[10] Tako je muafijet, pored ostalih faktora, uticao i na razvitak Sarajeva.

Stanovništvo Sarajeva je bilo uglavnom slovenskog porijekla. Prema podacima iz spomenutih deftera, vidi se da je veliki dio muslimanskog stanovništva Sarajeva bio domaći islamizirani seljak.[11] Dio stanovništva koje je naseljavalo ovaj grad doselio se i iz obližnjih kasaba kao i iz Hercegovine. U Sarajevu je bilo i stranaca, ali oni su postepeno gubili svoje etničko obilježje i uklapali se u novu sredinu. Analizirajući deftere kao i protokole sarajevskog šerijatskog suda (sidžile) iz XVI stoljeća, zapaža se među stanovništvom Sarajeva dosta spahija, islamiziranih sinova vojnika i martolosa, administrativnih i vjerskih službenika, trgovaca i zanatlija, kao i znatan broj robova, oslobođenih robova koji su porijeklom iz Slavonije, Mađarske, Slovenije i Hrvatske. I E. Čelebi je, prolazeći kroz Sarajevo 1660. godine zapazio da su robinje većinom Hrvatice i Bugarkinje.[12]

Sredinom XVI stoljeća u Sarajevo su se doselili i Jevreji. Prvi spomen jednom Jevreju u Sarajevu potiče iz 1555. godine.[13] Ti prvi Jevreji u Sarajevu bili su sefardi, prognani iz Španije 1492. godine. Krajem XVI stoljeća, veliki vezir Sijavuš-paša sagradio je nastambu za Jevreje, tzv. Sijavuš-pašinu dairu.[14] Sarajevski Jevreji su se uglavnom bavili

---

[8] BBA, TD No 379, OIS br. 76 fo 3—48.

[9] BBA, TD No 379. OIS br. 76, fo 76; A. Sućeska, *Da li su sarajevski Jevreji bili mu'af?*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, XXIII, Sarajevo 1975, 192.

[10] A. Handžić, *Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku*, Jugoslovenski istorijski časopis 1—2, Beograd 1974, 61.

[11] N. Filipović, n.d., 71 i 75.

[12] E. Čelebi, *Putopis — Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Preveo, uvod i komentar napisao H. Šabanović, Sarajevo 1967, 117.

[13] A. Bejtić, *Jevrejske nastambe u Sarajevu*, Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu, Sarajevo 1966, 31.

[14] A. Bejtić, *Sijavuš-pašina daira u Sarajevu*, Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva II/1966.

trgovinom i zanatstvom. Poseban udio imali su u spoljnoj trgovini, te se znatan dio trgovačkih poslova s Dubrovnikom i Italijom odvijao preko Jevreja.

U Sarajevu su od njegovog osnivanja bili prisutni Dubrovčani. Oni koji su tu bili stalno naseljeni stanovali su u posebnom kvartu, Latinluku ili Frenkluk mahali. I Dubrovčani su se kao i Jevreji uglavnom bavili trgovinom. Na poziv sandžak-bega i drugih visokih funkcionera u Sarajevo su često dolazili dubrovački ljekari i razni građevinski majstori. Cijelo vrijeme, dok je Sarajevo bilo sjedište bosanskog sandžaka, Dubrovčani su tamo slali svoje poklisare da se poklone i odnesu darove za svakog novonaimenovanog namjesnika provincije.

Svoj najveći teritorijalni razvitak u vrijeme turske vladavine Sarajevo je dostiglo krajem XVI stoljeća. Tada je grad poprimio uglavnom onaj izgled kakav će ga zateći austro-ugarska okupacija. Kako je izgledalo Sarajevo krajem XVI i na samom početku XVII stoljeća, pokazuje nam opšti popis bosanskog sandžaka iz tog vremena.[15] Najbolji indikator razvijenosti jednog grada u turskom periodu je broj džamija u gradu okolo kojih su se formirale gradske četvrti. Početkom XVII stoljeća Sarajevo je imalo 91 muslimansku mahalu, džemat (skupinu) Jevreja, hrišćane (geberan) u samom Sarajevu i mahalu Varoš.[16] Od posljednjeg popisa bosanskog sandžaka (oko 1570) pa do ovog iz 1604. godine osnovano je u Sarajevu trideset novih mahala, bilo da su nastale izdvajanjem iz nekih starih mahala ili kao sasvim nova naselja.

Popis mahala u Sarajevu iz 1604. godine:

Mahala džamije sultana Mehmed-hana — 66 kuća i 14 neoženjenih. Vjerski službenici izdvojeni su u posebnu kategoriju gradskog stanovništva. U ovoj mahali stanovao je jedan imam i hatib i dva mujezina. Stanovništvo mahale sačinjavali su ljudi različitih zanimanja. Pored tri vjerska službenika, tu su stanovali spahije (11), jedan krojač, jedan sabljar, jedan pisar, šest štavljača kože, dvojica derviša i tri oslobođena roba.

Mahala Ajas-paše — 42 kuće oženjenih, 21 kuća neoženjenih i četiri kuće vjerskih službenika. Osam stanovnika ove mahale bili su spahije. Za dvojicu stoji da su porijeklom iz Hercegovine: Bali, sin Davuda i Bali sin Husejna.

Mahala džamije hodže Kemala — 51 kuća oženjenih, 30 neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika. Od toga je 10 spahija, dvojica vojnika i jedan ćurčija.

Mahala časne džamije Mevlana Bali efendije — 42 kuće oženjenih, 5 neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika. Osim za imama i mujezina, nije označeno zanimanje ni za jednog drugog stanovnika ove mahale.

Mahala mesdžida hadži Alije — 57 kuća oženjenih, 19 neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika (imam i mujezin). U ovoj mahali bilo je koncentrisano 12 porodica čije su starješine bili vojnici, jedan je bio zaim i jedan gulam-i šah (sluga cara).

---

[15] Ankara, Tapu ve kadastro (TK) No 477, Fotokopije u Orijentalnom institutu u Sarajevu (OIS) br. 202.

[16] Ankara, TK No 477, OIS br. 202 fo 3—33.

Mahala džamije Skendera ćehaje — 20 kuća oženjenih, jedan neoženjen i dvije kuće vjerskih službenika. Od toga je 10 kuća spahija a upisan je samo jedan zanatlija, tašči (kamenorezac).

Mahala mesdžida hadži Oruča — 35 kuća oženjenih, 12 kuća neoženjenih, jedna kuća imama i jedna mujezina. Četvorica stanovnika ove mahale bile su spahije.

Mahala mesdžida Jagdži Ahmeda — 23 kuće oženjenih, 22 neoženjena, jedna kuća imama i jedna mujezina. Među stanovnicima ove mahale upisana su petorica vojnika i trojica spahija.

Mahala mesdžida hadži Mehmeda Bakarevića — 23 kuće oženjenih, 20 neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika.

Mahala mesdžida hadži Jusufa — 21 kuća oženjenih, šet neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida hadži Idrisa — 34 kuće oženjenih, 19 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala hadži Mustafe, poznatog kao Havadžezade, izdvojena iz *mahale hadži Ejnehana* — 29 kuća oženjenih, 7 neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika.

Mahala mesdžida Behlula hadži Hasana izdvojena iz mahale Skenderpaše — 34 kuće oženjenih, sedam neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala hadži Bali — 42 kuće oženjenih, tri neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika.

Mahala džamije hadži Hasana — 34 kuće oženjenih, 11 kuća neoženjenih, jedan imam i dva mujezina.

Mahala mesdžida žene umrlog Husrev-bega — 41 kuća oženjenih, 33 neoženjena i dvije kuće vjerskih službenika. Za četvoricu stanovnika ove mahale stoji da su spahije a za jednog da je janjičar.

Mahala džamije umrlog Husrev-bega — 19 kuća oženjenih, 15 neoženjenih, jedan imam i dva mujezina. Dvojica od ovih stanovnika bili su vojnici a dvojica oslobođeni robovi.

Mahala džamije umrlog Ali-paše — 58 kuća oženjenih, 35 neoženjenih, dvije kuće vjerskih službenika. Za samo sedam nosioca domaćinstava označena je kategorija: to su jedan imam, dva mujezina, trojica spahija i jedan janjičar.

Mahala džamije hadži Turhana — 64 kuće oženjenih, 13 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala hadži Mustafe — 28 kuća oženjenih, 29 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala hadži Ibrahima džundije — 27 kuća oženjenih, 14 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida Kemal-bega — 38 kuća oženjenih, 36 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida sarača Ismaila, drugi naziv *mesdžid hadži Hajdar* — 37 kuća oženjenih, 16 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Dvojica nosilaca domaćinstava u ovoj mahali bili su spahije.

Mahala mesdžida Dudi hatun — 38 kuća oženjenih, 27 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala džamije Mustafa-bega, sina Skender-paše — 35 kuća oženjenih, 7 neoženjenih, imam i hatib jedan i dva mujezina. U ovoj mahali stanovao je sarajevski kadija Riza efendija.

Mahala mesdžida pisara Kasima — 8 kuća oženjenih, 13 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida hadži Turhana — 64 kuće oženjenih, 7 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Među ovim stanovnicima trojica su spahija.

Mahala mesdžida hadži Ejnehana — 30 kuća oženjenih, 11 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Samo za dvojicu stanovnika ove mahale upisana su njihova zanimanja: emini defter (čuvar katastarskih knjiga) i jedan sarač.

Mahala mesdžida hadži Memi — 62 kuće oženjenih, 15 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Među ovim stanovnicima bio je jedan oslobođeni rob.

Mahala mesdžida hadži Hasana vojvode — 62 kuće oženjenih, 5 kuća neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida Mehmed-bega — 42 kuće oženjenih, 10 kuća neoženjenih, jedan hatib i jedan imam. Za samo četiri nosioca domaćinstva u ovoj mahali upisana su njihova zanimanja: jedan spahija, jedan sarač i dva hatiba.

Mahala Armagandži Sinana — 40 kuća oženjenih, 29 neoženjenih, jedan imam i jedan hatib, dva mujezina. Trojica od ovih stanovnika su spahije.

Mahala džamije hadži Bali — 44 kuće oženjenih, 4 neoženjena, jedan hatib, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida hadži Sinana — izdvojena iz mahale hadži Bali i hadži Džafera — 49 kuća oženjenih, 4 neoženjena, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida hadži Davuda — 80 kuća oženjenih, 7 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida hadži Sejdi — 88 kuća oženjenih, 11 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida sarača Ismaila — 37 kuća oženjenih, 47 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida Jakub-paše — 33 kuće oženjenih, 4 kuće neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin, jedan šejh. Među stanovnicima ove mahale upisani su trojica spahija i jedan janjičar.

Mahala mesdžida Nezira janjičara, drugi naziv? — 48 kuća oženjenih, 4 neoženjena, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida sagrakči Hasana — 33 kuće oženjenih, 25 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Među stanovnicima ove mahale upisan je Mehmed, sin Abdulaha, oslobođeni rob, što znači sin islamiziranog čovjeka.

Mahala mesdžida Abdi halife — 35 kuća oženjenih, 27 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala mesdžida Vekilharč Mustafe — 60 kuća oženjenih, 5. neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala mesdžida umrlog muftije — 30 kuća oženjenih, 19 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala mesdžida Kiičuk Jazidži — 36 kuća oženjenih, 28 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Među stanovnicima ove mahale upisana su tri oslobođena roba.
Mahala hadži Sulejmana — 41 kuća oženjenih, 24 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala mesdžida Harači Mustafe — 36 kuća oženjenih, 21 neoženjen, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala mesdžida hadži Memije — 60 kuća oženjenih, 6 neoženjena, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala mesdžida Hasana, sina Davuda — 72 kuće oženjenih, 21 neoženjen, jedan imam i tri mujezina.
Mahala mesdžida hadži Džafera — 80 kuća oženjenih, 4 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala mesdžida hadži Memi — 16 kuća oženjenih, 6 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala mesdžida hadži Ejnehana, drugi naziv *Sinan, vojvoda hatun* — 52 kuće oženjenih, 14 kuća neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala mesdžida hadži Sinana izdvojena iz *mahale hadži Ejnehana* — 42 kuće oženjenih, 32 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala mesdžida hadži Alije, drugi naziv *Komotin* — 39 oženjenih, 5 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Trojica među ovim stanovnicima bili su spahije.
Mahala mesdžida sagrakči Mahmuda — 21 kuća oženjenih, 29 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Trojica među ovim stanovnicima su spahije.
Mahala Bratnik (Vratnik), drugi naziv *Dukandar Jusuf* — 22 kuće oženjenih, 17 neoženjenih, jedan imam, jedan hatib i dva mujezina. Jedan stanovnik ove mahale bio je džundija.
Mahala mesdžida hadži Nesuha, izdvojena iz *mahale hadži Kartala* — 24 kuće oženjenih, 8 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala mesdžida Terzića (Terzade) Hasana — 52 kuće oženjenih, 31 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala Bratnik (Vvratnik), drugi naziv *Dukandar Jusuf* — 22 kuće oženjenih, 39 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Dvojica od ovih stanovnika bili su zaimi, jedan spahija i jedan hamamdžija.
Mahala mesdžida hadži Mehmeda — 35 kuća oženjenih, 9 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.
Mahala džamije umrlog Jahja-paše — 21 kuća oženjenih, 21 neoženjenih, jedan imam i hatib i jedan mujezin. Petorica od tih stanovnika bili su spahije.

Mahala mesdžida Ahmeda Čelebije Kuzdengi? — 49 kuća oženjenih, 32 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida Kečedži Sinana — 27 kuća oženjenih, 9 kuća neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Dvojica od tih stanovnika su spahije.

Mahala mesdžida Hajdara, pisara umrlog Husrev-bega — 45 kuća oženjenih, 35 neoženjenih, jedan imam i dvojica mujezina. Samo je za jednog stanovnika označeno čime se bavio. To je bio jedan kujundžija.

Mahala mesdžida hadži Mahmuda, izdvojena iz *mahale katiba Hajdara* — 60 kuća oženjenih, 4 neoženjenih, jedan imam i mujezin.

Mahala mesdžida Davud čelebije — 43 kuće oženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida Hisama — 12 kuća oženjenih, 27 neoženjenih, jedan imam i dva mujezina. Dvojica među ovim stanovnicima su spahije a jedan halvadžija (slastičar).

Mahala mesdžida Mevlana Arapa — 37 kuća oženjenih, 35 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Jedan nosilac domaćinstva je spahija.

Mahala džamije Čakrči Muslihudina — 59 kuća oženjenih, 37 neoženjenih, jedan imam, jedan hatib i jedan mujezin.

Mahala džamije hadži Ahmeda, izdvojena iz *mahale šejh Feruha Sufi* — 26 kuća oženjenih, 13 neoženjenih, jedan imam i hatib i jedan mujezin. Jedan stanovnik iz ove mahale je porijeklom iz Pazara.

Mahala mesdžida Sinan halife — 36 kuća oženjenih, 29 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala džamije Timurhana izdvojena iz *mahale Sinan halife* — 50 kuća oženjenih, 17 neoženjenih, jedan imam i hatib i jedan mujezin.

Mahala mesdžida Sinan Čelebije, drugi naziv *Komotin* — 34 kuće oženjenih, 9 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Četvorica među ovim stanovnicima su spahije.

Mahala mesdžida hadži Ejnehana — 54 kuće oženjenih, 13 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Četvorica nosilaca domaćinstava su spahije a jedan je janjičar.

Mahala mesdžida hadži Husejna, izdvojena iz *mahale hadži Ejnehana* — 45 kuća oženjenih, 24 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Dvojica od ovih stanovnika bili su spahije.

Mahala mesdžida Kebkebir — 32 kuće oženjenih, 38 kuća neoženjenih, jedan imam i hatib i jedan mujezin.

Mahala mesdžida hadži Sinana — 54 kuće oženjenih, 5 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala džamije Mevlana Arapa — 26 kuća oženjenih, 3 kuće neoženjenih, jedan imam i hatib i jedan mujezin. Jedan stanovnik je spahija.

Mahala hadži Jahja izdvojena iz *mahale Mevlana Arapa* — 48 kuća oženjenih, 21 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida hadži Alije, drugi naziv *Nevbrdilo* — 55 kuća oženjenih, 32 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida sarača Alije — 33 kuće oženjenih, 14 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Za samo jednog stanovnika je navedeno zanimanje. To je Mustafa, sin Alije, debbag (štavljač kože).

Mahala mesdžida Mimar Sinana — 40 kuća oženjenih, 23 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida Hubjar-bega zaima izdvojena iz *mahale Firuz-begove medrese* — 62 kuće oženjenih, 19 kuća neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin. Četvorica od ovih stanovnika su spahije.

Mahala džamije Köhne hadži Ejnehana — 27 kuća oženjenih, 17 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida umrlog Hasan-efendije — 18 kuća oženjenih, 13 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida hadži Mehmeda, gradskog ćehaje — 23 kuće oženjenih, 13 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida hadži Sulejmana, sina Nesuha — 21 kuća oženjenih, 8 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala džamije šejha Feruha — 40 kuća oženjenih, 20 kuća neoženjenih, jedan imam i hatib, jedan vaiz i jedan mujezin.

Mahala mesdžida hadži Isa — 29 kuća oženjenih, 15 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida Halil-age — 45 kuća oženjenih, 3 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida hadži Husejna, izdvojena iz *džemata Hasana vojvode* — 28 kuća oženjenih, 7 neoženjenih, jedan imam i jedan mujezin.

Mahala mesdžida džamije Bali-bega — 21 kuća oženjenih, 10 neoženjenih, jedan imam i hatib i jedan mujezin. Trojica nosilaca domaćinstva bili su spahije.

Skupina (džemat) Jevreja u Sarajevu — tri kuće.

Hrišćani (geberan) u samom Sarajevu — 90 osoba.

Mahala Varoš — muslimanskih kuća 13, hrišćanskih 13, 12 baština. U Varoši Sarajevu upisano je još 37 hrišćana.

Na osnovu ovog popisa, Sarajevo je tada imalo ukupno 5.571 kuću. Od toga je 3686 kuća oženjenih muslimana, 1534 neoženjenih muslimana. Zatim su posebno upisivane kuće vjerskih službenika. U ovom izvoru upisano je 95 kuća imama i hatiba, 100 kuća mujezina, jedan vaiz i jedan šejh. Jevreji su izdvojeni u posebnu skupinu (Gem'at-i Yehudiyân) i upisane su njihove tri kuće. Hrišćana je upisano 90 i u mahali Varoš 13 kuća muslimana i 13 kuća hrišćana, plus 37 hrišćana u samoj Varoši. Približan broj kuća dao je pet godina ranije (1599) Jeronim Zlatarić. On kaže za Sarajevo da je to vrlo lijepo i prijatno mjesto sa 5150 kuća.[17] Ako se uzme da je svaka kuća imalo prosječno po pet članova, što se ne može uvijek uzeti sa sigurnošću, s obzirom da u vrijeme ratova, epidemija i prirodnih nepogoda znatno opada broj stanovništva,

[17] V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Sarajevo 1937, 84.

onda bi Sarajevo početkom XVII stoljeća imalo oko 27.000 stanovnika. I ako znamo da u deftere nisu upisivane sve kategorije gradskog stanovništva, onda je Sarajevo u to vrijeme imalo oko 30.000 stanovnika.

Premda su defteri izvori prvoga reda, mi ne možemo samo na osnovu ovih popisa utvrditi tačan broj stanovništva u jednom mjestu ili širem području. Razlog je što u deftere nisu upisivane sve kategorije gradskog stanovništva. Ali, bez obzira na to, ti izvori nam pružaju jednu opštu sliku kretanja stanovništva u jednom mjestu ili kraju. Dalje, defteri pružaju dragocjene podatke o porijeklu gradskog stanovništva, njegovoj etničkoj, vjerskoj i socijalnoj strukturi, kao i o ekonomskoj moći tog stanovništva, njegovoj opštoj kulturi, kao i niz drugih zanimljivih podataka.

Što se tiče etničkog sastava sarajevskog stanovništva, on se vremenom mijenjao. U početku su to većinom domaći ljudi, ali se kasnije javljaju i stranci. (turski činovnici, vojska, zanatlije, zatim Jevreji, Dubrovčani, poneki Arapin).

Za razliku od prvih popisa bosanskog sandžaka, u kojima je popisano stanovništvo Sarajeva, u pogledu vjerske pripadnosti, bilo uglavnom hrišćansko, u ovom popisu (1604), Sarajevo je više muslimanski grad. Muslimansko stanovništvo Sarajeva je u većem broju islamizirano stanovništvo sarajevske okoline, manji broj je iz drugih krajeva Bosne i Hercegovine a ima i neznatan broj stranaca. Ovdje je upisano samo nekoliko slučajeva islamizacije, i to su uglavnom oslobođeni robovi: Oni su svi upisani kao sinovi Abdulaha: hadži Husrev, sin Abdulaha, Skender, sin Abdulaha, Mahmud, sin Abdulaha, Hasan, sin Abdulaha i drugi.[18] Muslimansko stanovništvo Sarajeva, kako i u izvoru stoji, bavilo se najviše zanatstvom i trgovinom.

Hrišćansko stanovništvo Sarajeva je većim brojem porijeklom iz okoline Sarajeva. To potvrđuje i bilješka iz spomenutog deftera, u kojoj doslovno stoji: »Hrišćani u Varoši Sarajevu naseljavaju se iz okoline i nastanjuju se u spomenutoj Varoši. Bave se zanatstvom i žive od toga. Došli su iz susjednih sela. Svoje rajinske obaveze (daće) plaćaju spahiji. Na ovom mjestu plaćaju samo resm-i duhan (dimarina)«.[19] U ovom popisu među hrišćanskim stanovništvom upisano je nekoliko stanovnika porijeklom iz okolnih kasaba i iz Hercegovine: Andrija iz kasabe Olovo, Vukašin iz Konjica, Ivan iz Olova. Kojim su se zanatom bavili hrišćani u Sarajevu, na osnovu ovog popisa ne može se vidjeti. Nema pomena nekom zanatu, izuzev ćurčijskom. Među popisanim hrišćanskim stanovništvom ima nekoliko trgovaca i ljudi označenih kao prešlac i došlac.[20] Pored zanatstva i trgovine, hrišćansko stanovništvo se bavilo i zemljoradnjom, što ukazuje upisanih 12 baština i 2 čiftluka.[21]

Stanovništvo Sarajeva dijelilo se na različite društvene slojeve, kategorije i grupe. Višim društvenim slojevima pripadali su visoki funkcioneri, feudalci, kadije, zatim službenici vjerskih i kulturno prosvjet-

---

[18] Ankara TK No 477, OIS br. 202 fo 4. 12, 16, 17.
[19] Isto fo 32.
[20] Isto fo 33.
[21] Isto fo 33.

nih ustanova. Srednjem staležu pripadali su mnogobrojne zanatlije i trgovci, dok su nižim slojevima pripadali gradska sirotinja, robovi i ljudi bez zanimanja.

U ovom popisu rijetko je uz ime stanovnika upisivano i njegovo zanimanje i titula, tako da se ne može steći potpuno jasan uvid u društvenu i socijalnu strukturu stanovništva. Ali, i na osnovu onoga što je upisano može se donekle vidjeti struktura stanovništva Sarajeva na početku XVII stoljeća. Tu je bilo veleposjednika (zaimi, spahije), administrativnih službenika (kadija, pisar, gradski ćehaja), prosvjetnih radnika (profesori, učitelji), službenika vakufa (upravitelj vakufa, nadglednik, zamjenik nadglednika, ekonom, službenici koji su se starali za očuvanje čistoće), zatim vjerskih službenika (imam, hatib, mujezin, hodža, muftija, šejh i ljudi koji su čitali određene dijelove iz Kur'ana: sallahān, džuzhān, amehān, jasinhān, ašerhān), zanatlija (sabljari, štavljači kože, krojači, potkivači konja, ćurčije, kožari, kamenoresci, zlatari, hamamdžije, kuhari, kovači, slastičari), trgovaca, te pripadnika vojske (janjičari, vojvode, subaše i obični vojnici.)

Gledajući zanimanja ovog stanovništva, zapaža se pored velikog broja duhovnih lica i dosta zanatlija. Ističu se zanati vezani za ishranu stanovništva kao i zanati vezani za preradu kože i metala. Sarajevo je bilo ne samo centar zanatstva nego i centar trgovine te je među stanovništvom evidentirano i dosta trgovaca. Prisustvo pripadnika pojedinih rodova vojske ukazuje da je Sarajevo i dalje bilo vojni logor, iako su granice carstva bile u ovo vrijeme daleko od grada.

Među stanovništvom Sarajeva zapaža se kroz cijelo XVI stoljeće veliki broj robova i oslobođenih robova. Izvor ropstva bio je ratni plijen i trgovina robljem. U Sarajevu je još u prvoj polovini XVI stoljeća postojao trg za roblje, a nalazio se pred namjesnikovim dvorom u današnjem parku cara Dušana.[22] I u ovom popisu evidentiran je izvjestan broj oslobođenih robova. Među njima je bilo i bogatijih ljudi koji su osnivali vakufe. U istom ovom defteru iz 1604. u popisu vakufa u Sarajevu upisan je vakuf Pijale, oslobođenog roba Husrev-bega i vakuf Murata, oslobođenog roba Ajas-paše.[23]

Stanovništvo Sarajeva je još od osvojenja Bosne bilo oslobođeno izvjesnih nameta, kao što su avâriz-i divaniye i tekâlif-i örfîye, zbog toga što su učestvovali u vojnim pohodima, na poziv bosanskog sandžak-bega. I u ovom defteru iz 1604. godine uz popis sarajevskih mahala upisana je bilješka o muafijetu, u kojoj stoji, između ostalog, da su svi stanovnici koji vrše svoju obavezu prema sultanu, u pogledu davanja određenog broja vojnika, bili oslobođeni nameta avâriz, kürekči, nezl i dželb. Ta obaveza je bila učešće u vojnim pohodima Osmanlija.[24] Postavljalo se pitanje, da li je cjelokupno stanovništvo Sarajeva bilo oslobođeno ovih nameta. A. Sućeska je dokazao, na osnovu nekih kasnijih turskih izvora, da je sarajevska muafnama važila »za cjelokupno stanovništvo Sarajeva, bez obzira na njegov vjerski i društveni položaj«, naravno ukoliko je to stanovništvo ispunjavalo obavezu prema sultanu,

---

[22] V. Skarić n.d., 37.
[23] Ankara TK No 477, OIS br. 202 fo 344.
[24] Isto fo 32.

a ta obaveza je bila, kako je naprijed istaknuto, učešće u vojnim pohodima Osmanlija.[25]

Ovaj defter, pored podataka o strukturi i približnom broju stanovništva u Sarajevu, daje podatke i o daljem urbanom razvitku grada. Od posljednjeg popisa 1570. pa do ovog iz 1604. osnovano je tridesetak novih mahala. Grad se širio na sve strane. Džamije i druge muslimanske objekte, medrese, mesdžide i tekije, okolo kojih su se formirale mahale, gradili su ugledni turski funkcioneri, bogatiji trgovci i zanatlije, kao svoje zadužbine i ostavljali određena dobra za njihovo održavanje.

Od 91 mahale upisane u ovom defteru, izdvaja ih se nekoliko po svojoj veličini. To su: mahala sultana Mehmeda hana, sa ukupno 83 kuće, na čijem je prostoru nastalo i prvo muslimansko naselje u Sarajevu, zatim mahala džamije umrlog Ali-paše, na čijem je prostoru bilo 107 kuća, mahala džamije hodže Kemala koja se formirala okolo istoimene džamije na prostoru današnjih ulica Vase Miskina i jednog dijela ulice Maršala Tita. Ova mahala bila je poznata pod imenom Čemaluša. Od većih mahala u ovom popisu, ističu se i mahala sarača Ismaila koja se prostirala na području iznad Muzičke akademije, mahala mesdžida Kartal hadži Ejnehana-Bardakčijan sa 86 kuća, mahala džamije Čekrči Muslihudina na Baščaršiji itd.

Kao ni dotadašnji defteri, ni ovaj defter ne bilježi nijednu crkvu u Sarajevu, premda je, kako se zna, u to vrijeme postojala pravoslavna crkva.

Kako se vidi, ovaj posljednji popis bosanskog sandžaka pruža zaista dragocjene podatke za izučavanje istorije Sarajeva. Kada se još detaljnije prouči cijeli popis, kao i lista vakufa u Sarajevu koju sadrži ovaj defter (fo 342 — fo 354), onda će se moći dati potpunija slika Sarajeva na početku XVII stoljeća.

[25] A. Sućeska, n.d., 200.